SBM1934 Øm Kloster standsning 2024

Kulturhistorisk rapport

Oversigtskort med placeringen af SBM1934 Øm Kloster Standsning 2024 (blå cirkel) samt de omkringliggende lokaliteter, fortidsminder og fredede arealer (gule områder) samt beskyttelseslinjer (lilla linje, 100 m zone). Kortbaggrund: © Dataforsyningen.

Gl. Rye sogn, Tyrsting Herred, tidl. Skanderborg amt, Ejerlav: Emborg By, Gl. Rye. Matr.: 7000a, Systemnummer 254647. Sted-nr. 160405, lokalitets-nr. 243. SLKS nr: 24/15964. Kampagne: 01.10.2024.

Kulturhistorisk rapport for den arkæologiske undersøgelse *SBM1934 Øm Kloster Standsning 2024*. Ved undersøgelsen, der fandt sted i et ca. 8 m^2 stort underboringshul, blev der registreret dele af Øm Klosters østre kanal med velbevarede rester af kanalens træbyggede bolværk. Ved undersøgelsen blev den sydlige profilvæg i underboringshullet registreret. Bolværket, der består af en lodretstående, tilspidset stolpe samt en tildannet vandretliggende planke, fremkom umiddelbart foran og siddende i den registrerede profilvæg. Den lodretstående stolpe blev hjemtaget til nærmere undersøgelse, herunder dendrokronologisk undersøgelse.

Feltarbejdet fandt sted d. 01.10.2024. Udgravningen blev foretaget af museumsinspektør og arkæolog Anja Vegeberg Jensen (AVJ) og arkæolog Anders Hagen Mørk (AHM).

MUSEUM SKANDERBORG

Indhold

Abstract **3**
Undersøgelsens forhistorie **3**
Sagenforløb 3
Den østre klosterkanal 5
Topografi, terræn og undergrund **6**
Målesystem **7**
Øvrige data **7**
Udgravningsmetode **7**
Dokumentation af profilvæg A1 10
Lodret stolpe, X1 14
Fremtidigt arbejde på stedet **15**

Underboringshullet, der ligger udfor T-krydset mellem Emborgvej og Munkevej, Emborg, hvor undersøgelsen fandt sted. Set fra øst.

Abstract

I forbindelse med etablering af vandledning langs Emborgvej af Ry Vandværk blev der den 30. september 2024 gravet et underborgings-/skydehul inden for den fredede Østre Kanal ved Øm Kloster (frednings-nr. 261119). Arbejdet blev straks standset og Museum Skanderborg gennemførte den 1. oktober 2024 en arkæologisk dokumentation af de opståede skader. I underboringshullet der var omtrent 8 m^2 stort, blev der registreret dele af Øm Klosters østre kanal med velbevarede rester af træbygget bolværk.

Ved undersøgelsen blev den sydlige profilvæg (A1) i underboringshullet registreret. Bolværket, der består af en lodretstående, tilspidset stolpe (X1) samt en tildannet vandretliggende planke, fremkom umiddelbart foran og siddende i den registrerede profilvæg. Den lodretstående stolpe blev hjemtaget til nærmere undersøgelse, herunder dendrokronologisk undersøgelse. Stolpen blev efterfølgende 3D-dokumenteret og således "bevaret" digitalt. Den vandretliggende planke, der kun var delvist frigravet i underboringshullet, forblev in situ.

Feltarbejdet fandt sted d. 01.10.2024. Udgravningen blev foretaget af museumsinspektør og arkæolog Anja Vegeberg Jensen (AVJ) og arkæolog Anders Hagen Mørk (AHM).

Undersøgelsens forhistorie

Nedenfor følger en redegørelse for sagens opståen og forløb samt en kort redegørelse for tidligere undersøgelser af Øm Klosters østre kanal, herunder også observationer vedrørende kanalens opbygning.

Sagenforløb

Sagen *SBM1934 Øm Kloster – standsningssag 2024* opstod i forbindelse med at Ry Vandværk, var i gang med etablering af en ny vandledning langs nordsiden af Emborgvej ved hjælp af underskydning. I den forbindelse blev der gravet et mindre antal underborgings-/skyde-huller langs nordsiden af Emborgvej med cirka 200 meters mellemrum. Desværre blev et af disse huller anlagt inden for den fredede Østre Kanal ved Øm Kloster (frednings-nr. 261119).

Underboringshullet ud for T-krydset mellem Munkevej og Emborgvej.

Museumsinspektør Lene Mollerup ved Øm Kloster, kontaktede den 30. september 2024 kl. 14:02 Museum Skanderborg og oplyste, at der blev udført gravearbejde ud for T-krydset mellem Munkevej og Emborgvej.

Ved besigtigelse af underboringshullet kunne det konstateres, at der var opgravet kulturjord, og at der i hullets profilvægge sås kulturlag indeholdende fragmenter af tegl samt to større stykker tømmer. Straks herefter blev jordarbejdet frivilligt standset. Samtidig blev det vurderet, at der var risiko for sammenstyrtning af profilvæggene, og det blev derfor besluttet, at den arkæologiske dokumentation skulle gennemføres hurtigst muligt.

Kl. 15:00 blev Mads Drevs Dyhrfjeld-Johnsen ved Slots- og Kulturstyrelsen orienteret om standsningen. Kl. 16.46 blev entreprenør Morten Holl fra KM Maskiner kontaktet af Museumsinspektør ved Museum Skanderborg Ejvind Hertz og informeret om, at standsningen var videreformidlet til Slots- og

Kulturstyrelsen, samt at det videre jordarbejde ville forblive indstillet, indtil skaden på det fredede fortidsminde var blevet dokumenteret af arkæologer fra Museum Skanderborg.

Fra kl. 08:00 den 1. oktober 2024 blev der gennemført arkæologisk dokumentation af skaderne på den fredede Østre Kanal ved Øm Kloster. Feltarbejdet blev afsluttet midt på eftermiddagen samme dag.

Den 1. oktober kl. 11.30 blev der fremsendt uddybende oplysninger om de involverede parter samt hændelsesforløbet til Dorte Veien Christiansen ved Slots- og Kulturstyrelsen. Kort efter blev der fremsendt fotodokumentation af udgravningen, og den 2. oktober kl. 08.37 blev der fremsendt et budget for den arkæologiske dokumentation.

Arkæologisk undersøgelse af underboringshullet.

Indledningsvis blev sagen behandlet ud fra den opfattelse, at der var tale om dokumentation af skader på et fredet anlæg. Efterfølgende oplyste Dorte Veien Christiansen fra Slots- og Kulturstyrelsen imidlertid, at ejeren endnu ikke havde modtaget meddelelse om, at der fandtes et fredet fortidsminde på matriklen. På denne baggrund skulle sagen i stedet behandles som en almindelig standsningssag i henhold til kapitel 8 i Museumsloven, § 27, stk. 2.

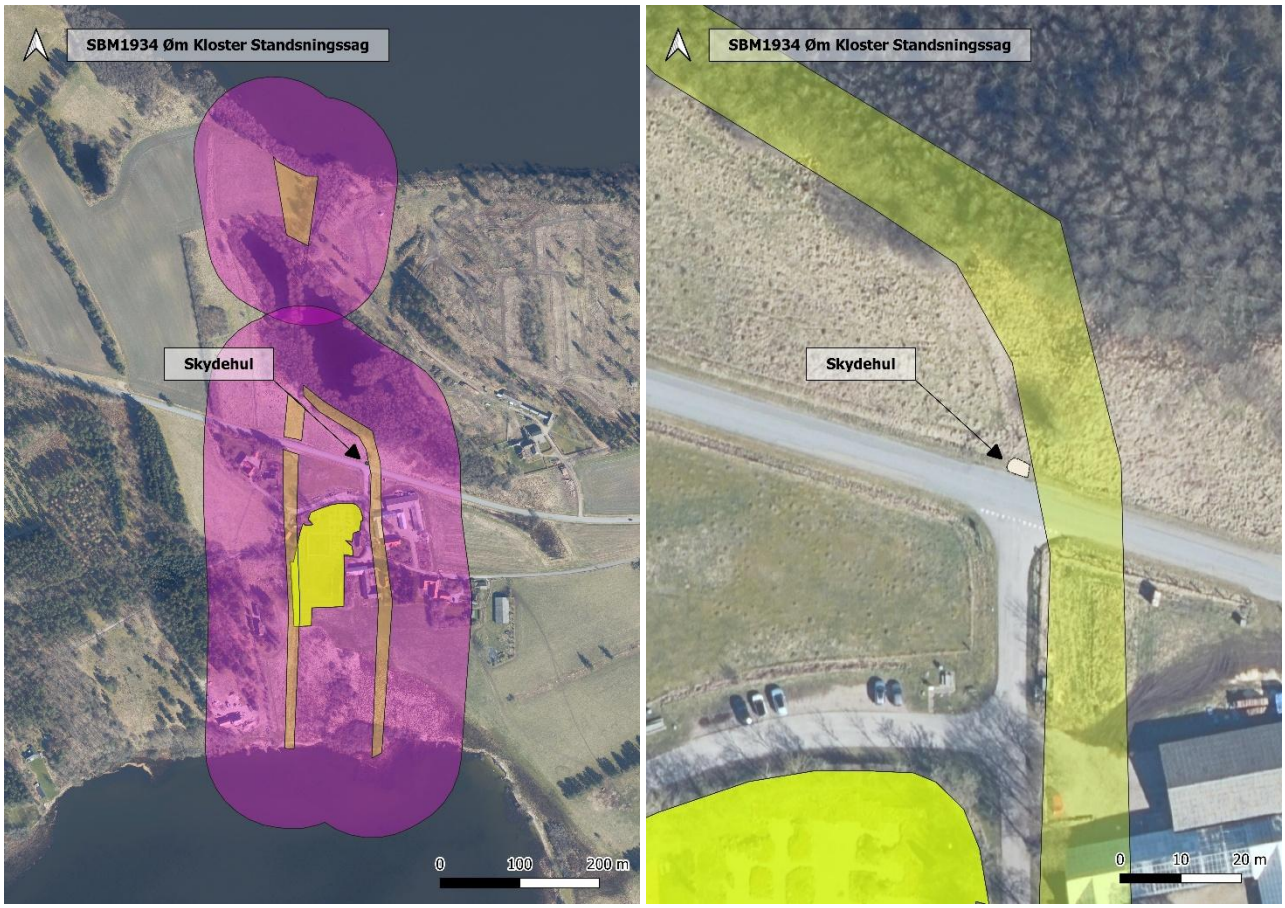

***Tv**: Oversigt over de fredede anlæg ved Øm Kloster vist med gult og 100 m zoner med lilla (frednings-nr.: 261117, 261119 og 261120). Det gravede underborings-/skydehul er vist med pil lige ved den østre kanal. Det gravede hul ligger inden for 100 m zonen for alle tre fredninger. **Th**: Nærbillede af underborings-/skydehullets placering direkte op til den fredede kanal (frednings-nr 261119)*

Den østre klosterkanal

H. K. Kristensen sammenfatter fra s. 187-193 i *Øm Kloster* (2020) udgravningsresultaterne fra tidligere undersøgelser af Øm Klosters østre klosterkanal. Nedenfor følger en kort gennemgang af nogle af de observationer, der er gjort ved undersøgelserne.

Øm Klosters østre klosterkanal blev påvist i 1921 af C.M. Smidt ved undersøgelser syd for Emborg Bygade ud for sydgavlen af klosterets østfløj. Smidts undersøgelser viste, at kanalens sider var befæstet med 10-15 cm tykke planker, der med mellemrum var fastholdt af firkantede egestolper på ca. 21-22 cm i kvadrat. Ved vandspejlet, mellem de vandretliggende planker, havde kanalen en bredde på omkring 4 m, mens siderne ovenfor skrånede udad, således at kanalens samlede bredde foroven var omtrent 6 m (Kristensen 2020, 187).

I 2006 blev der på østsiden af Munkevej umiddelbart østnordsøt for den nuværende parkeringsplads igen foretaget en arkæologisk udgravning af kanalen (Kristensen 2020, 101). Her blev der udgravet et felt i en bredde på 6 m fra Munkevej i østlig retning således, at man fandt kanalens østlige afgrænsning. Ved undersøgelsen blev der dokumenteret en kraftig bolværkskonstruktion bestående af mindst tre lag af vandretliggende bøgeplanker, der var 3,5 m lange og op til 55 cm brede og 10-12 cm tykke. Plankerne var anbragt i flugt, således at ender stødte op til hinanden. Ved sammenføjningerne var plankerne fastholdt af nedrammede, firkantede egestolper på ca. 24 cm x 36 cm. Stolperne var fint tilspidsede forneden og omhyggeligt hugget i firkant, så splintvedet var borte (Kristensen 2020, 187-188).

Mod nord fortsætter kanalen forbi omfartsvejen ind i et sumpet område med ældre tørvegrave. Her har kanalen sandsynligvis fulgt en naturlig lavning i terrænet mod udløbet i Gudensø. Kristensen forklarer, at undergrunden omkring klostertomten, der overvejende består af sand, har gjort det nødvendigt at stabilisere kanalsiderne, mens den nordlige del af kanalen "*formentlig var gravet ned i tørvelag, der ikke har krævet samme omhyggelige kantning*" (Kristensen 2020, 187).

Kristensen nævner desuden, at der ved undersøgelserne i 2006 i feltets nordre afgrænsning fremkom en fint tilhugget bjælke liggende på tværs af kanalens bund. På oversiden var bjælken forsynet med rektangulære taphuller og bevarede kiler. Kristensen foreslår, at der muligvis kan være tale om en bundstok tilhørende en fiskegård (Kristensen 2020, 188, 192).

Kristensen forklarer videre (2020, 192), at der i første halvdel af 1300-årene er foretaget reparationer af kanalens østre side med "*lidt uregelmæssige planker og træstammer og små nedrammede pæle*", hvorved kanalen er blev et par meter smallere. I 1500-tallet er kanalen blev opgivet, og kun en 2 m bred afvandings-grøft, konstrueret af nedrammede pæle og grene, blev bibeholdt. (Kristensen 2020, 192).

Topografi, terræn og undergrund

Det berørte område ligger ca. 50 m nord for Klosterruinen ved Øm Kloster, hvor direkte ud for T-krydset mellem Munkevej og Emborgvej. Nord herefter er et lavere liggende område med tidligere tørvegrave. Øm Kloster, der er grundlagt af cisterciensermunke i år 1172, befinder sig på en sandet, smeltevandsaflejret landtange mellem Mossø og Gudensø. Munkene kaldte stedet *Cara Insula* (*Den Kære Ø)*, med henvisning til, at klostret kom til at ligge på en "ø", idet man udnyttede den strategiske placering til at grave kanaler mellem Mossø og Gudensø, som skildret i Øm Klosters Krønike (se Museum Skanderborgs hjemmeside).

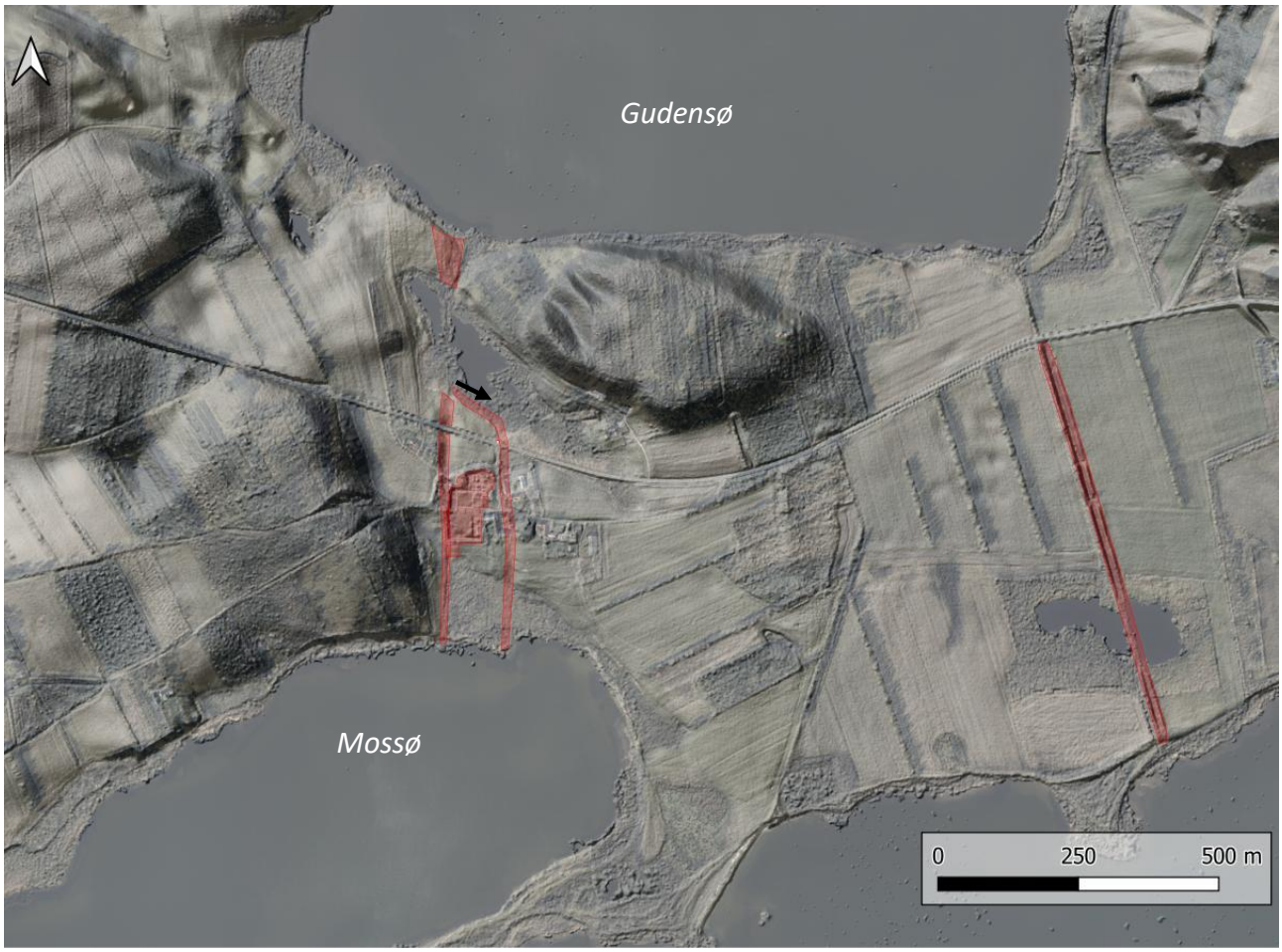

Kombineret ortofoto og skyggekort over området omkring Øm Kloster. De fredede kanaler og klosterruinen er vist med rød markering. Placeringen af underboringshullet er vist med en pil.

Målesystem

Opmåling af udgravningsfelt og anlæg blev foretaget med GPS i projektion UTM Zone 32 Euref89. Måledata blev sidenhen konverteret til QGIS 3.28 vha. FeltTegn version 1.25.

Øvrige data

Feltarbejdet fandt sted d. 01.10.2024. Udgravningen blev foretaget af museumsinspektør og arkæolog Anja Vegeberg Jensen (AVJ) og arkæolog Anders Hagen Mørk (AHM). Udgravningen fandt sted i køligt, men tørt vejr.

Udgravningsmetode

Den arkæologiske undersøgelse blev foretaget i et mindre underboringshul på nordsiden af Emborgvej udfor T-krydset mellem Emborgvej og Munkevej. I underboringshullet blev der fundet rester af tømmerbygget bolværk tilhørende den østre klosterkanal. Det kraftige tømmer, der omfatter en lodret stolpe, X1, og en vandretliggende planke fremkom hhv. nærved og siddende i den sydlige profilvæg i underboringshullet.

Ved den arkæologiske undersøgelse blev den sydlige profilvæg, A1, dokumenteret. Profilet blev oprenset med graveske og fotodokumenteret med henblik på digitalisering vha. fotogrammetri. Bunden af underboringshullet måtte løbende læns es og fladeafgraves med håndskovl, for at fjerne indsivende vand og nedskridende materiale fra hullets sider. Profilet blev affotograferet med indridsninger af lagsekvensen. Dernæst blev jordlagene i profilet beskrevet og der blev udarbejdet en tilhørende skitse af stratigrafien til hjælp for den efterfølgende digitalisering.

Den sydlige profilvæg afrenses med skovl og graveske.

Bunden af hullet blev løbende lænset og fladeafgravet med håndskovl, for at fjerne vand og nedskridende materiale.

Inden fotodokumentationen blev der afsat fire fotosøm (1-4) i profilvæggen, der fungerede som målepunkter til udarbejdelse af fotogrammetri-modellerne. Sømmene blev indmålt med GPS.

Ligesom også det påtrufne træ fra bolværket blev også indmålt med GPS. Både træets omkreds og toppunkt blev indmålt. Endelig blev også underboringshullets øvre kant samt bund indmålt.

Bolværkstømmeret graves frem. Th. skimtes den lodretstående stolpe (X1) og nederst i profilet ses den vandretliggende planke.

Den vandretliggende planke graves frem og dimensionerne registreres.

Hullet, bolværket og profilsømmene opmåles med GPS.

Profilet A1 registreres og beskrives.

Ved den arkæologiske undersøgelse blev det påtrufne træ på bunden af underboringshullet forsigtigt frigravet med skovl og graveske. Efter afslutning af dokumentationen af profilvæggen blev den lodretstående stolpe, X1, løftet fri af hullets bund vha. en minigraver med påmonteret løftestrop. Den vandretliggende planke, der fortsatte ind i profilvæggen, forblev siddende i profilet.

Den lodretstående stolpe, X1, in situ i underboringshullet.

Den lodretstående stolpe, X1, blev sendt til dendrokronologisk undersøgelse ved Moesgaard Museums naturvidenskabelige afdeling. Eftersom der var ikke midler til konservering af X1, blev stolpen 3D-dokumenteret og således ”bevaret” digitalt. Den ”digitale konservering” blev foretaget af Arkæologisk IT ved Moesgaard Museum.

Bundfladen af underboringshullet med markering af nedgravnings bund og træet fra bolværket. Foto lavet vha. fotogrammetri.

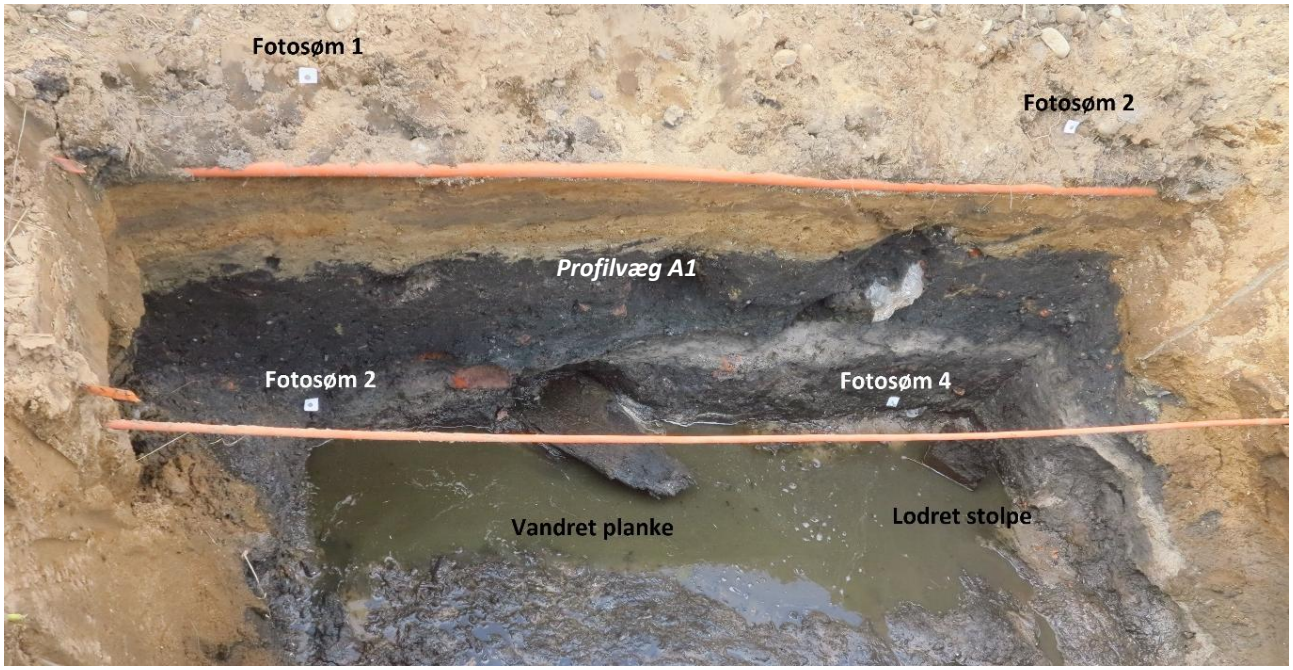

Udgravningsfoto af underboringshullet set fra NNØ. Profilvæg, A1, der blev dokumenteret ved undersøgelsen, er markeret med en hvid stiplet linje. Placeringen af det påtrufne træ fra kanalens bolværk er vist med blå stiplede linjer. I hullets sydvestlige hjørne ses den lodretstående stolpe (X1). Nær midten af profilvæggen ses den vandretliggende planke, der fortsatte ind i profilet. Desuden ses de fire målepunkter (Fotosøm 1-4), der blev benyttet ved udarbejdelse af fotogrammetri-modellerne af profilet.

Ved undersøgelsen blev det sydlige profilvæg, A1, i et 8 m^2 stort underboringshullet registreret. Her blev der dokumenteret dele af Øm Klosters østre kanal med velbevarede rester af kanalens træbyggede bolværk. Bolværket, der består af en lodretstående, tilspidset stolpe, X1, samt en tildannet vandretliggende planke, fremkom umiddelbart foran og siddende i den registrerede profilvæg, A1. Den lodretstående stolpe, X1, blev hjemtaget til nærmere undersøgelse, herunder dendrokronologisk analyse. Den vandret-liggende planke, der fortsatte ind i profilvæggen, forblev in situ i underboringshullet. Nedenfor fremlægges observationerne fra profildokumentationen samt resultaterne fra den dendrokronologiske undersøgelse.

Dokumentation af profilvæg A1

Underboringshullets dimensioner:

Øvre kant af nedgravning: L: 3,67 m. B: 2,47 m. Omkreds: 11,1 m. Areal: 8,32 kvm. Bund af nedgravning: L: 2,43 m. B: 1,59 m. Omkreds: 7,27 m. Areal: 3,55 m^2. Underboringshullets dybde: Fra bunden af profilet til hullets øvre kant: 1,7 m.

Profilvæggens dimensioner: Højde: 1,5 m. Bredde, top: 3,2 m. Bredde, bund: 2,7 m. Areal: 3,85 m^2.

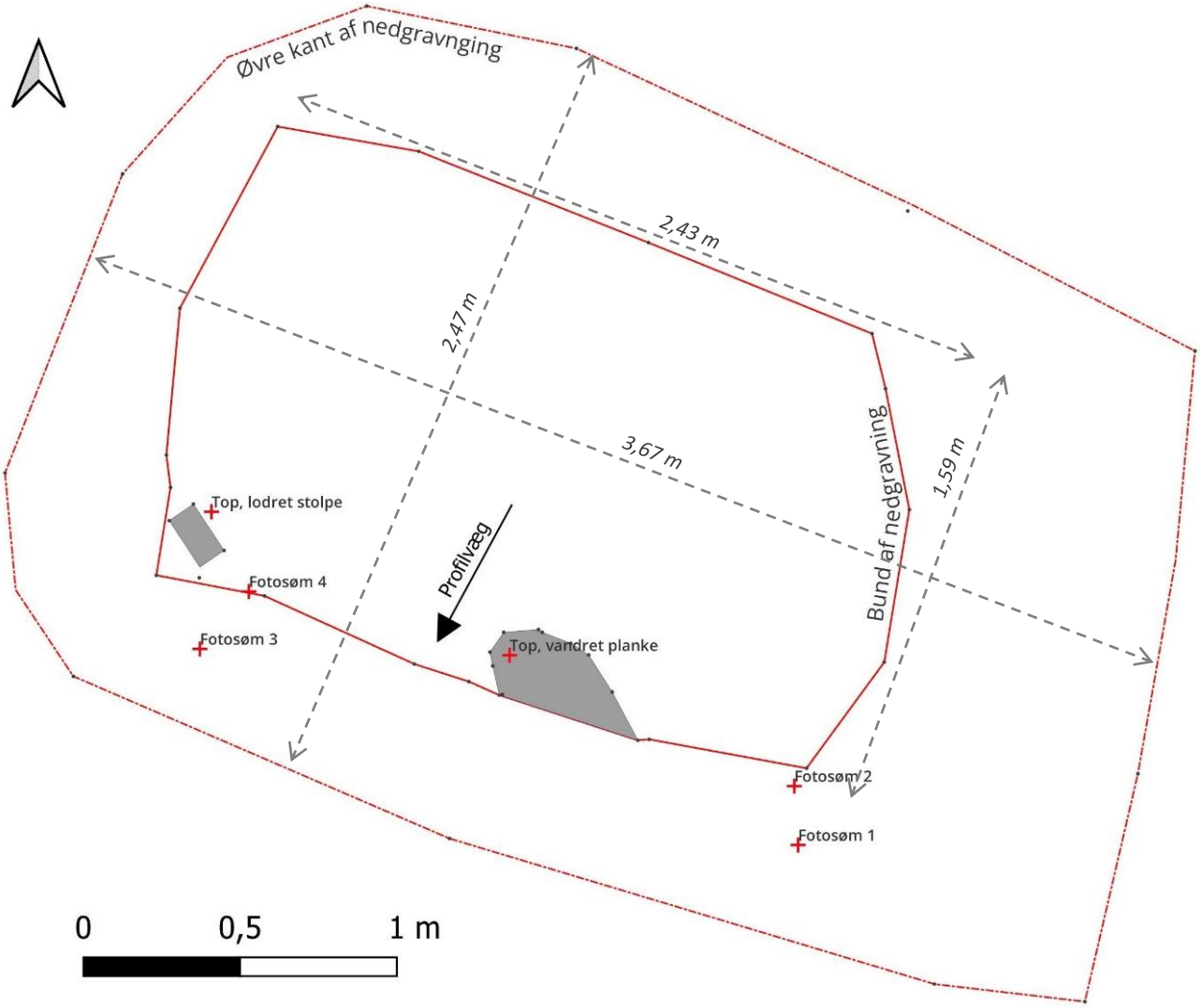

Oversigtsplan over underboringshullet, der viser hullets øvre kant samt bunden af nedgravningen. Hullets dimensioner er vist med stiplede, grå linjer. Profilvæggen, A1, der blev dokumenteret ved undersøgelsen ses markeret med en sort pil. Placeringen af det påtrufne træ fra kanalens bolværk er vist med grå markering. I det sydvestlige hjørne af underborgshullet ses den lodretstående stolpe (X1). Nær midten af profilvæggen ses den vandretliggende planke, der fortsatte ind i profilet. Oversigten viser desuden placeringen af de fire målepunkter (Fotosøm 1-4), der blev benyttet ved udarbejdelse af fotogrammetri-modellerne af profilet. Desuden ses målepunkterne af topkoterne, der blev målt på det fundne bolværkstømmer.

Lagbeskrivelse:

Øvre, recente opfyldslag: I de øvre 70 cm af profilet ses recente opfyldslag fra vejkassen til Emborgvej. Opfyldslagene består af: A: Opfyld af sand og stabilgrus. B: Gult og gulgråt lagdelt, påkørt sand (under lyslederkabel i profilvæg)

Lag 1: Mørk brunt, sand indeholdende højt omsat organisk materiale (tørv). Laget indeholder en del røde teglfragmenter (dele af munkesten) af varierende størrelse. Mod bunden tiltager indholdet af sand og småsten. Skarpt afgrænset fra lag 2.

Lag 2: Lyst gråt, groft sand med småsten og røde teglfragmenter af varierende størrelse. Skarpt afgrænset.

Lag 3: Mørkt brunt sand- og grusblandet tørv. Laget er mest sandhold i toppen. Indeholder små stykker af både naturligt træ og hugspåner samt små røde teglfragmenter. Lag 3 udgør bunden i underboringshullet og fortsætter nedefter i uvis dybde.

Vandret planke: Midt i profilet ses en vandretliggende bolværksplanke. Planken stikker skråt ud af profilvæggen nederst i lag 3 og har en NNV-lig orientering. Planken er temmelig nedbrudt i den ende, der stikker ud i underboringshullet. Ind mod profilvæggen er den bedre bevaret. Her ses det, at planken er tildannet på alle fire sider og oprindeligt har haft et rektangulært tværsnit på 34 cm x 14 cm. Top-koten af den vandretliggende planke er: 22,43 m.

Lodfoto af den vandretliggende planke, der stikker ud af profilet.

Den vandretliggende planke set fra siden. En del af planken er skjult under vand.

Lodret stolpe, X1: Ca. 12 cm fra profilvæggen ses en lodretstående stolpe med rektangulært tværsnit. Den øvre del af stolpen er bortrådnet ca. 8 cm under den nedre afgrænsning af lag 2. Omtrent 23 cm af stolpen stikker op over underboringsfeltets bund. Stolpen er nedrammet således at smalsiderne er orienteret NNV-SSØ. Top-koten af den lodrette stolpe er: 22,53 m.

Den lodretstående stolpe, X1 in situ nær profilvæggen.

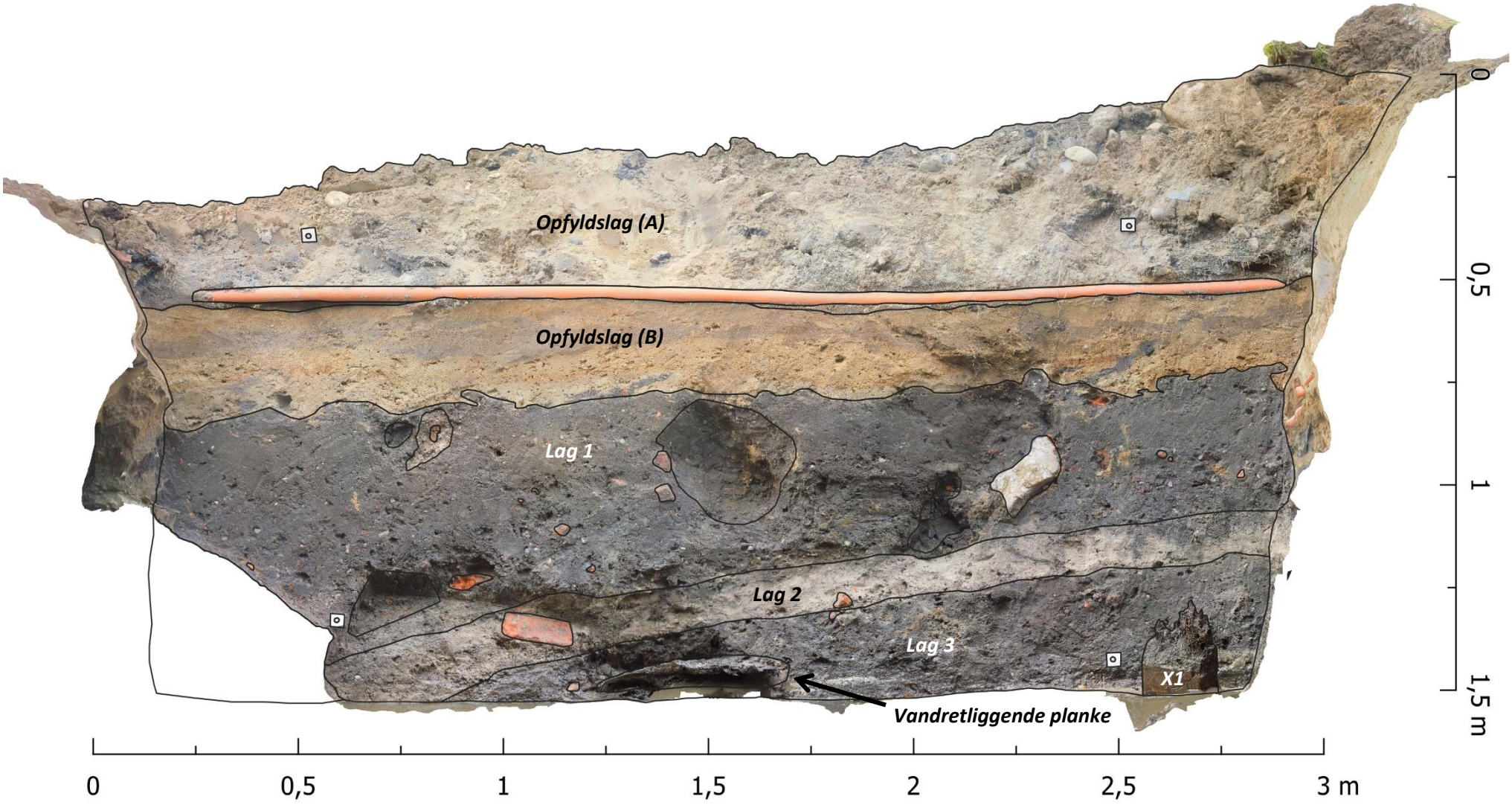

Profilvæg A1 digitaliseret ud fra foto oprettet vha. fotogrammetri.

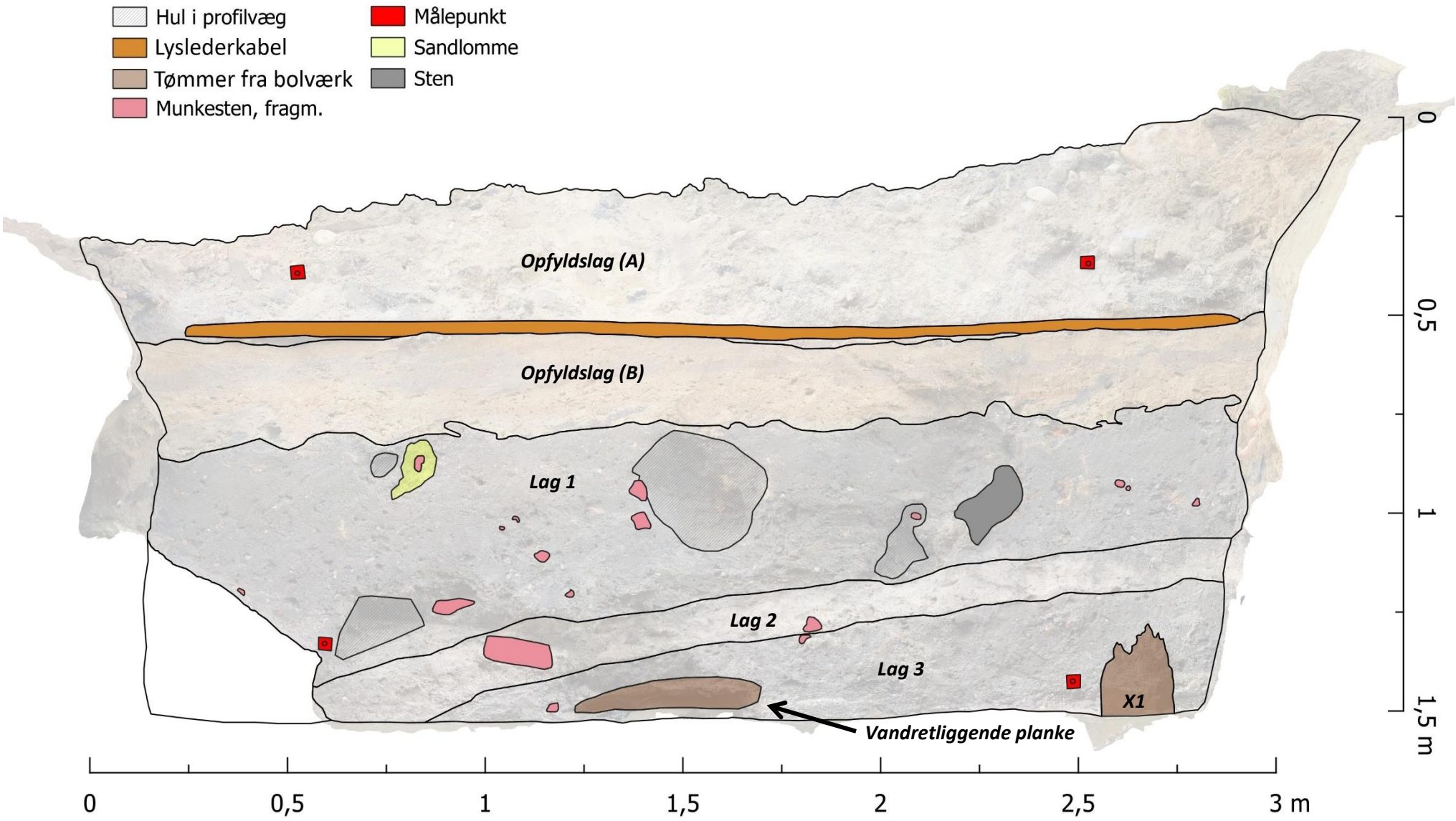

Profilvæg A1 digitaliseret ud fra foto oprettet vha. fotogrammetri.

Lodret stolpe, X1

X1 Dimensioner og bearbejdningsspor: Den lodretstående stolpe X1 blev dendrokronologisk analyseret ved Moesgaard Museum (Konservering og Naturvidenskab). Stolpen, der er fremstillet af eg (Quercus sp.), er 68 cm lang og fuldkantet med en ca. 50 cm lang tilspidsning. I den modsatte ende af tilspidsningen er stolpen nedbrudt. Her har den et rektangulært tværsnit hvis største bredde og tykkelse er hhv. 20 cm og 9 cm. På både flader og ved tilspidsningen ses tydelige spor efter øskebearbejdning i form af lange, svagt krumme hugmærker, hvilket indikerer tilhugning med bredbil (bredøkse).

Den lodretstående stolpe X1 set fra bred- og smalsider.

Resultater af dendrokronologisk analyse: Prøven indeholder 119 årringe alle i kerneved. Den ældst bevarede årring er fra år 960, mens den yngste er fra år 1078. Årringskurven dækker således perioden 960-1078 e.Kr. Prøven indeholder kun kerneved og mangler splintved og bark, hvorfor fældningstidspunktet ikke kan fastlægges præcist. På baggrund af splintvedsstatistik anslås træet til at være fældet *efter år 1093.*

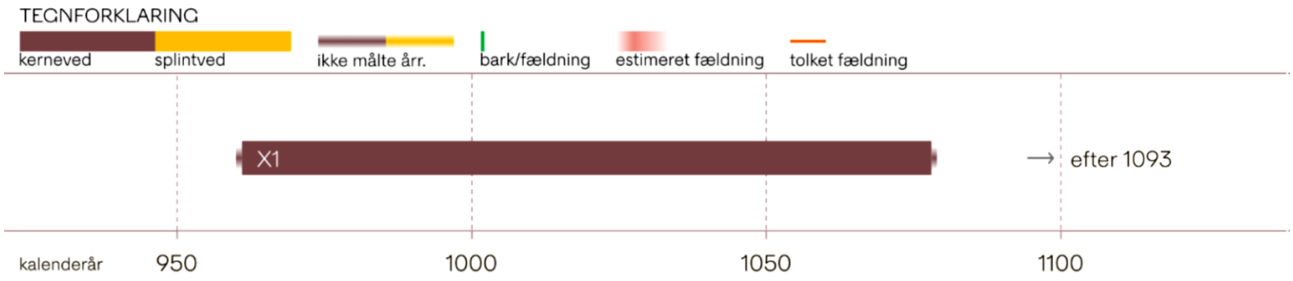

Dendrokronologisk dateringsdiagram for X1 (Jensen 2025, 2).

***Tv**. Nærbillede af hugspor. Tydelige lange kurvede, hugspor på den barknære flade af stolpen (Jensen 2025, 3). **Th**. Nærbillede af hugspor fra tilspidsningen.*

Fremtidigt arbejde på stedet

Undersøgelsen *SBM1934 Øm Kloster standsning 2024* der omfattede et ca. 8 m^2 stort underboringshul med bevaret tømmer fra Øm Klosters østre kanal er afsluttet.

Museum Skanderborg d. 16.03.2026
Anders Hagen Mørk, arkæolog

Anders Hagen Mørk

MUSEUM SKANDERBORG